

Üleilma eestlased: Eesti kogukondade kujunemine ja käekäik võõrsil^{*}, ^{**}

Kaja Kumer-Haukanõmm
Keiu Telve

Sissejuhatus

Rändamine on rahvastele omane läbi ajaloo. Kuigi eestlastel on stabiilse ja homogeense rahva kuvand, pole meie rändemustrid siin erand. Kui esimesed kirjalikud allikad väljaspool Eesti territooriumit elavast eestlasest pärinevad 12. sajandi lõpust, siis esimesed eestlaste asundused väljaspool etnilist kodumaad tekkisid Liivi sõja ja Põhjasõja ajal ning paiknesid eestlaste etnilise ala vahetus läheduses. 1850. aasta seisuga elas Eesti alal umbes 660 000 eestlast, samas kui võõrsil elavate eestlaste arvuks hinnati ligi 3–4% tolleaegsest eestlaste üldarvust (Kulu 1992: 12). Enne esimese väljarändelaine algust mindi Eestist eelkõige Läänemere-äärsetesse riikidesse, harvem ookeani taha. Lahkujad olid

* Käesolev artikkel on edasiarendus „Eesti inimarengu aruandes 2016/2017“ ilmunud samade autorite artiklist „Eestlased maailmas“. <https://www.2017.inimareng.ee/valjapoole-avatud-estli/eestlased-maailmas/>. Artikkel toetub Keiu Telve doktoritöö intervjuudele Soomes elavate ja töötavate eestlastega (Telve 2019), 2022. aastal valminud uuringu „Eesti väliskogukonnad: identiteet, hoiakud ja ootused Eesti riigi suunal“ intervjuudele, projekti PUTJD1179 raames valminud intervjuudele Austraalia eestlastega ning 15 aasta välitöödele, mille raames on Keiu Telve töötanud koos nii Ameerika Ühendriikide, Kanada kui Soome väliseestlaste rühmituste ja organisatsioonidega.

** Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri toetusel (grant PUTJD1179 „Hargmaisus veebis – virtuaalse osaluse tähtsus kodumaaga kontakti hoidmisel Austraalias elavate eestlaste näitel“, 1.07.2023–31.08.2025).

enamasti noored mehed, kes põgenesid Vene impeeriumis kehtinud 25-aastase kroonuteenistuse eest ja kellest sai alguse võrgustikupõhine rändemuster. Etnilisest Eesti alast ida pool ehk Venemaal elas eestlasi eelkõige Pihkva, Peterburi ja Vitebski kubermangus (Kulu 1992: 16–17), aga ka Siberis, kuhu sattuti sunniviisilise väljasaatmise tõttu (vt Must 2012).

Eestlaste kogukonnad väljaspool etnilist kodumaad on kujunenud kolme väljarändelaine käigus. Käesolev artikkel ühendab eri distsipliinide uurimistööde tulemusi, andes kõigepealt teema paremaks mõistmiseks põgusa ülevaate igast väljarändelainest eraldi. Paralleelselt kolme laine rändemustreid vaadeldes ning analüüsides tulevad esile lainetele omased sarnasused ja erinevused. Nii võrdlemegi laineid erinevate tunnuste järgi, arutledes eelkõige rännete ühisosade üle. Vaatluse alla võetakse rände iseloom püsiva ja ajutise rände aspektist, eestlaste liikuvus sihtriikide vahel, kes on „maakuulajad“ ning lõpetuseks kas ja milliseid sarnasusi eksisteerib veel lisaks lainete vahel.

Et artikli maht on piiratud ja varasemad uurimused on iga väljarändelainet käsitletud põhjalikult, keskendutakse rände tausta tutvustamisel vaid olulisematele arengusuundadele. Artikkel tugineb varasematele uurimustele erinevate valdkondade uurijatelt ja teadlaste kogukondadelt ning üksikute lainete ajalugu puudutavatele uurimistöödele, meediatekstide ja kättesaadavate statistiliste andmete analüüsile, erinevate rändelainete käigus välismaale läinud eestlastega tehtud kvalitatiivsetele intervjuudele ning kolmanda laine puhul ka sotsiaalmeedia analüüsile. Täpsemad uuringud on artiklis läbivalt viidatud. Artikli eesmärk on näidata rändelainete mustreid ja mitte keskenduda niivõrd statistikale, mis on enamasti hinnanguline ning edasirännet puudutavates küsimustes lausa puudulik. Ametlike andmete lünkasid täidame inimeste elulugudest ja intervjuudest saadud informatsiooniga.

Esimene väljarändelaine

Ulatuslikum eestlaste väljaränne algas Eesti alalt Venemaale 19. sajandi keskpaigas ning vältas eri intensiivsuse ja Venemaa piires aja jooksul muutuvate sihtkohtadega Esimese maailmasõjani. Eeldus, et Eesti maarahvas sai hakata vabamalt liikuma, ulatub tegelikult 19. sajandi algusesse, kui Eesti- ja Liivimaal kaotati pärisorjus. Teise olulise eelduse väljarände tekkeks tõi endaga kaasa aga 19. sajandi keskpaigas

Eestis alanud demograafiline üleminek¹, mis algas siin varem kui mujal Vene riigis (Puur jt 2013: 13). Kui paljudes Euroopa riikides suundus arvukamaks muutunud maaelanikkond vabadele töökohtadele linna, siis Eestis seda valdavalt ei toimunud. Tekkinud n-ö ülerahvastatus, rasked majandusolud, probleemsed maakasutustingimused, aga ka aeglane linnastumine (Tooming 2008: 61) saidki järgnevatel aastakümnetel eestlaste peamiseks väljarände motiivideks.

Konkreetsed tõuke väljarände tekkimisele andsid 19. sajandi keskel Liivimaa ja Eestimaa talurahvaseadused, mille kohaselt lubati viiel protsendil Eestimaa rahvastikust asuda välja rändama. Seejärel jõustus passiseadus, tuli prohvet Maltsveti liikumine, toimusid ikaldused ning näljahädad (Vassar 1975: 142–152; Tooming 2016: 185, 197). 1870. aastate esimesel poolel sai oluliseks väljarännet soodustavaks faktoriks transpordivõrgustiku rajamine, kui valmis Paldiski-Tallinna-Peterburi raudtee. 20. sajandi alguses andis Siberisse toimunud väljarände tõuke Trans-Siberi raudtee rajamine. Oma roll oli väljarände juures ka Mahtra sõjal ning 1905. aasta revolutsioonil. Kuna sel ajal puudus eestlastel õigupoolest võimalus omandada kõrgemat haridust etnilisel kodumaal, asuti lisaks Helsingile ja Riiale õppima Peterburi. Nii sai Peterburist eestlastest üliõpilaste arvu järgi kõige populaarsem kõrghariduse omandamise koht (Jansen 2007: 190).

Tõmbetegurina Venemaale mõjusid keskvalitsuse erinevad kavad koloniseerida riigi inimtühjad või siis kohalikest elanikest tühjendatud alad, näiteks Krimm. Plaani elluviimiseks loodi uutele asukatele mõeldud toetusi, muudeti aastakümnete jooksul korduvalt rännet reguleerivaid seadusi ning määrusi (vt lähemalt Viikberg, Kurs 2003; Paulus 2009; Tooming 2016).

Sihtpunktide ja nn lainetuste järgi asusid eestlased esmalt Samara ja Saratovi kubermangu (Vassar 1975: 182), seejärel Krimmi, Volgamaale ja Põhja-Kaukaasiasse. 1880. aastatel mindi eelkõige Lõuna-Kaukaasia Musta mere rannikule, kuid ka teistesse Kaukaasia piirkondadesse ja Sise-Venemaale. Pärast raudtee rajamist Siberisse toimus ulatuslikum ränne Siberisse, aga ka Vologdasse (Kulu 1997: 19). Kogu esimese laine vältel rännati välja Eestiga piirnevasse Peterburi kubermangu, aga teistessegi Venemaa Euroopa-osa kubermangudesse. 1917. aastaks elas välismaal ühtekokku ligikaudu 215 000 eestlast. Eesti

1 Demograafiline üleminek tähendab põhjapanevat ning pöördumatut suremuse ja sündimuse vähenemist (vt Gortfelder jt 2019: 20). Demograafiline üleminek on seotud ühiskondliku arenguga ja toimub pikema aja jooksul ning sellel on erinevad etapid. 19. sajandi keskpaigas toimuski Eesti aladel esimene etapp, kus seoses majanduse tõusu ja arstiabi kättesaadavuse paranemisega suremus esialgu vähenes, ent kõrge sündimus veel jätkus, ja selle tulemusena kasvas rahvaarv.

alast ida pool elas ametlike andmete järgi ligi 200 000 ja lääne pool 15 000 eestlast. Kui suurim eestlaste kogukond asus Peterburis, siis kogu Venemaal on sel ajal loendatud ühtekokku enam kui 300 eesti asundust (Nigol 1918: 10).

Esimese väljarändelaine käigus võõrsile läinud eestlaste üldist sotsiaalset struktuuri pole seni veel analüüsitud. Suurem osa varasema väljarände käigus läinutest ei kuulunud kindlasti kõige vaesemate hulka (vt Jürgenson 2024). Kadri Tooming tõdeb, et ikalduse ja näljahäda ajal oli väljarännanute seas suur laste osakaal, mõne grupi puhul kolmandik, aga kohati kuni 40%, ent suur oli ka vallaliste talupoegade osatähtsus (Tooming 2016: 205–206). Üksikute külade kohta tehtud uurimuste põhjal saab öelda, et võõrsile jõudis enam mehi kui naisi. Näiteks toob Jüri Viikberg välja, et väljarännanud olid enamasti umbes 35 aastat vanad, valdavalt mõisatöölised, sulased ja popsid, sekka ka mõni rentnik, kooliõpetaja, kaupmees ja vööri- või kojamees linnast (Viikberg 1997: 30). Uuel asukohamaal paranes enamasti võõrsile asunud eestlaste sotsiaalne staatus ehk sulastest ja rentnikest said talupidajad (Kask 2006: 23–24). Kuna sageli koondusid esimese väljarändelaine ajal samast Eesti piirkonnast pärit eestlased samadesse asundustesse, aitas see säilitada suhtluskeelena eesti keelt, kohati koguni murdeid (Jürgenson 2002: 73–74).

Esimene maailmasõda ja Eesti iseseisvumine lõpetasid massilise väljarände Venemaale ning eestlased hakkasid hoopis kodumaale tagasi pöörduma. Ajavahemikus 1917–1919 naasis Venemaalt kuni 10 000 eestlast (Kask 2006: 25). Oma riik muutus aga võõrsil kõrghariduse omandanud, samas materiaalselt kindlustatud, teotahet täis ja patriootlikult meelestatud rahvuskaslastele ahvatlevaks eneseteostuse paigaks, kus sai õpitut ning kogemusi rakendada. Äsja loodud riik kutsuski eestlasi kodumaale opteerima². Kuid Eestisse tahtis tagasi tulla oodatust rohkem inimesi, mistõttu ei saadud rahuldada kõigi soovi ja seepärast kehtestas valitsus tagasipöördujatele vanusepiirangu ning muidki tingimusi. 1920.–1923. aastal lisanduski varasematele tagasipöördunutele ligi 38 000 optanti, kellest suurem osa pärines Peterburi linnast ja kubermangust ning Pihkvast (Rohtmets 2012: 12; Reintam 2014: 37–38).

2 Opteerima või opteeruma tähendab soovi järgi kodakondsust valima ja etnilisele või uuele kodumaale elama asuma. Eesti Vabariigi ja Venemaa vahel 2. veebruaril 1920 sõlmitud Tartu rahulepingus fikseeriti, et kõigil Venemaa territooriumil elavatel Eesti soost isikutel, kes olid üle 18 aasta vanad (kuni 18 aasta vanused lapsed ja naine kuulusid mehega samasse kodakondsusesse), oli õigus Eesti kodakondsust opteerida ning seejärel asuda ettenähtud aja jooksul Eesti Vabariiki elama.

Teine väljarändelaine

Teise laiaulatusliku eestlaste väljarändelaine kutsus esile Teine maailmasõda. Seda väljarändelainet käsitletakse eelkõige sunniviisilise läänesuunalise lainena vaatamata sellele, et sõja algusest Stalini surmani küüditati, evakueeriti, vahistati, saadeti või sattus mobiliseerituna arvukalt rahvuskaaslast ka itta. Hinnanguliselt jõudis Nõukogude Liidu erinevatesse piirkondadesse aastatel 1939–1953 ligikaudu sada tuhat eestlast, kellest ligi veerand hukati või hukkus (Tiit 1993: 1665–1673). Suur osa 1940. aastatel Nõukogude Liidu avarustesse jõudnud ja seal ellu jäänud eestlastest pöördus esimesel võimalusel või pärast amnestia saamist kodumaale tagasi. Kuna eestlaste sunniviisilist itta saatmist Nõukogude perioodil ei käsitletud, on hiljem taasiseseisvumise ajal vaadeldud seda ajutise rändena. See võib selgitada, miks räägitakse teisest lainest vaid kui läänesuunalisest.

Sageli käsitletakse teist lainet kui suurt põgenemist 1944. aastal. Samas algas teine laine juba 1939. aastal, kui eestlasti läks kaasa ümberasumise korras Saksamaale naasvate baltisakslastega. Eestlastest kaasaminejaid oli aga ka hiljem Rootsi evakueeritud eestirootslastegagi nagu ka Saksamaale suunduvate järeloomberasujatega. Enamik eestlastest lahkus, evakueerus, evakueeriti sunniviisiliselt, läks koos taanduvate Saksa vägedega või põgenes kodumaalt Teise maailmasõja vältel Saksa okupatsiooni ajal 1941. aasta suvest 1944. aasta hilissügiseni. Sealjuures kujunes laineharjaks 1944. aasta suvi-sügis (vt Kumer-Haukanõmm 2012). Hinnanguliselt sattus Teise maailmasõja tulemusena Eestist läände kuni 80 000 eestlast, kellest kuni 10% hukkus või suri teel. Enam kui 40 000 eestlast jõudis Saksamaale ja ligi 26 000 Rootsi. Rootsi jõudnutest oletatavalt tuhat olid enne Esimest maailmasõda Venemaal sündinud eestlased (Reinans 2006: 127). Lisaks jõuti veel Austriasse ja Taani, väiksemal arvul ka mujale. Kõigis nimetatud riikides koondati saabunud sõjapõgenikud maapagulaste ehk DP- ja põgenikelaagritesse, kus oodati poliitilise olukorra normaliseerumist kodumaal, et siis Eestisse naasta. Peagi pärast sõja lõppu selgus aga, et Eesti iseseisvust ei suudeta taastada ja tuleb hakata mõtlema ümberasumisele järgmistesse, kas poliitiliselt turvalisematesse või paremaid töövõimalusi pakkuvatesse riikidesse. Nii siirduski sõjajärgsetel aastatel ligikaudu neljandik Rootsi jõudnud eestlastest edasi peamiselt USAsse, Kanadasse, vähesemal määral Lõuna-Ameerika või koguni Aafrika riikidesse (Reinans 2006: 131). Samas ajavahemikus asus Rootsi omaalgatuslikult või perekonnaga ühinedes pea sama palju eestlasti nii Taani, Saksamaa kui Austria põgenike- ja maapagulaste laagritest, mistõttu kokkuvõtlikult ei kajastu väljaränne tol ajal Rootsis viibinud eestlaste arvus.

Saksamaa, Taani ja Austria laagritest oli eestlastest põgenikel esialgu võimalik ümber asuda Suurbritanniasse ning Belgiasse, seejärel Lõuna-Ameerika riikidesse (peamiselt Argentinasse ja Brasiiliasse, vähem Tšiilisse). Aktiivsem eestlaste ümberasumine maapagulaste laagritest algas 1948. aastal, kui USA, Kanada ja Austraalia hakkasid võtma vastu Euroopas viibivaid põgenikke (vt Kumer 2000).

Üldlevinud on arvamus, justkui põgenes Teise maailmasõja käigus läände eelkõige eliit, ent seni analüüsitud statistilised andmed eestlaste kohta seda seisukohta ei kinnita (vt Kumer-Haukanõmm 2014). Võõrsile jõudnute hulgas oli rohkem mehi kui naisi, ent näiteks laste osakaal oli tänu arvukale rannarahva põgenemisele Rootsi jõudnud põgenike puhul võrreldav vabatahtliku rändega ehk moodustas pea veerandi kõigist Rootsi jõudnutest. Suur laste osakaal võõrsile väljarändajate hulgas on üldiselt omane vabatahtlikule rändele. Kui esimese laine käigus lahkus Eesti territooriumilt eelkõige maarahvas, kelle sotsiaalne staatus võõrsil valdavalt paranes, siis teise laine käigus langes sotsiaalne staatus uues ühiskonnas esialgu enamasti kõigil. Enamikul tuli võõrsil alustada madalamalt sotsiaalselt astmelt, kuna läände jõudnud eestlastel polnud esimesel aastakümnel sageli võimalik saada oma kvalifikatsioonile või haridusele vastavat tööd. Aja jooksul õnnestus paljudel – eelkõige küll noorema põlvkonna esindajatel – ennast üles töötada ja saada erinevatel erialadel tunnustatud tegijateks (vt Reinans 1999).

Kolmas laine, taas läände

Iseseisvuse taastamise aastat 1991 võib tinglikult pidada uute rändemustrite alguseks, kuigi erandlikke rändetrajektoore eksisteeris ka enne seda näiteks Nõukogude Liidust väljasaatmise, Soome abiellumise või välismaale „ärakargamise“ näol. Pärast taasiseseisvumist olid seni kättesaamatuks jäänud lääneriigid eestlastele viisa olemasolu korral vaid lennu- või laevasõidu kaugusel ja niisugune vabadsus innustas otsima tööd, õppimisvõimalusi, eneseteostust, väljakutseid ning uut elukohta Lääne-Euroopa riikidest. Kokkuvõttes jäi kehtinud viisarežiimist tingituna väljaränne läände aga esialgu siiski tagasihoidlikuks. Eestlaste jaoks olid alguses geograafilise läheduse ja rohkete isiklike kontaktide tõttu olulised sihtkohad Rootsi ja Soome (Anniste 2011). Kui Rootsis võtsid kodueestlasi suuresti vastu teise laine käigus Eestist lahkunud sugulased, siis Nõukogude perioodil Soome televisiooni vaadates omandatud soome keele oskus, toona leitud kontaktid ja kahe riigi geograafiline lähedus said paljudele just Soome rände eeltingimusteks. Sarnaselt teistele endistele idabloki riikidele

tõusid 1990ndatel rändesuundadena esile Saksamaa, Austria, vähemal määral Prantsusmaa, Belgia ja Itaalia (Okólski 2004).

Euroopa Liiduga ühinemise järel kasvas ränne neljandiku võrra ning ületas 2005. aastal nelja tuhande inimese piiri aastas. Sihtriigid sõltusid nüüd sellest, milline riik ja millal oma piirid uute liikmesriikide kodanikele avas. Järgmise pöördepunktina tänapäevastes rändemustrites saab tuua esile 2008. aasta majanduskriisi, millest kasvas välja pendelmustriga tööränne Soome, Norra, Inglismaale, Iirimaa (Eamets 2011). Majanduskriisi ajal muutus Eesti koguni üheks suuremaks pendeltöötajate arvuga riigiks Euroopas. Eestlaste arvukas ränne Soome päädis koguni sellega, et kui seni oli läbi ajaloo olnud arvukaim eestlaste kogukond Venemaal, siis alates 2014. aastast asub kõige suurem eestlaste kogukond hoopis Soomes (Kumer-Haukanõmm ja Telve 2017).

Viimastel aastatel on rändemustreid muutnud suured kriisid, mis said alguse Covid-19 pandeemiaga (Järv jt 2021), millele lisandus Brexit, mis tõi omakorda kaasa tagasirände Suurbritanniast (Statistikaamet 2025). Koroonaaajale oli üldiselt iseloomulik tagasirände hoogustumine, sest inimesed tahtsid olla lähemal oma pereliikmetele ning kindlat ja usaldusväärset tervisekindlustust (Kļaviņš jt 2024). Pandeemial oli aga ka lühiajaline mõju väljarände pidurdumisele, sest sel ajal oli näiteks välismaale õppima siirdumine takistatud. Teisalt aga on 2022. aastal alanud Ukraina sõda pannud inimesi viimastel aastatel taas mõtlema väljarände peale ning astuma samme, et osta teine elupaik võimalikult kaugemale Eesti idapiirist. Soodsama kliima suunas ning sõjaohu eest kaugemale Hispaaniasse rändas 2024. aastal ainuüksi 306 ja Okeaaniasse 111 eestimaalast (Statistikaamet 2025). Samuti võib hiljutistest uuringutest märgata inimeste kasvavat teadlikkust keskkonnamuutustest, mis hakkavad kindlasti mõjutama tuleviku rändemustreid.

Kolmandat rändelainet on peetud rände trajektooride ja sihtriikide paljususe osas esimese ja teise rändelainega võrreldes palju mitmekesisemaks. Kuigi kolmanda väljarändelaine peamise põhjusena nähakse välismaalt saadud töötasu, motiveerib inimesi üha enam elukohta või töökohariiki vahetama sihtriigi kõrgem elatustase, turvatunnet pakkuv sotsiaaltoetamine ja paremad töötingimused. Lisaks on leitud, et inimeste kolimist välismaale mõjutavad nii õpingud, hобid kui ka väärtused (Toomistu jt 2024) ja elustiil. Samuti on mitmekesisemaks muutunud rännete vormid – eestlaste piiriülest liikumist analüüsides ilmnevad nii iganädalane pendelränne, periooditi välismaal viibimine, mõneks ajaks välismaale kolimine, jätkuränne, mille puhul liigutakse ühest välisriigist teise, kui ka pikaajaline ja püsivalt teise riiki kolimine. Karjääriredelil tõusmine pole enamiku

inimeste jaoks peamine ja enamasti töötatakse välismaal oskus- või käsitöölisena. Kõikidest välismaal töötajatest on tippspetsialiste umbes 5%. Statistikaameti järgi lahkuvad Eestist kõige enam 20–39-aastased inimesed. (Statistikaamet 2025) Noorte valitud sihtriikide seas on populaarsed ingliskeelsed maad – Inglismaa, Ameerika Ühendriigid, Kanada, Austraalia ja Iirimaa. Popkultuurist tuttav keskkond, hea keeleoskus ning tunnustatud kõrgkoolid mõjuvad eestlastele kutsuvalt ning on head eeltingimused eluks ja töötamiseks ka tulevikus mõnes kolmandas välisriigis.

Aastal 2022 on hinnatud võõrsil elavate eestlaste arvuks 150 000–200 000 inimest, mis tähendab, et väljaspool Eestit elab umbes 15% kõikidest eestlastest (Kaldur jt 2022). 2024. aasta statistika järgi on suured eestlaste kogukonnaga riigid Soome, Ameerika Ühendriigid, Rootsi, Kanada ja alles seejärel Venemaa (Global Estonian 2025). Alates 2015. aastast on Ida-Euroopa tajunud laiemalt aeglaselt kasvavat tagasirännet ning ka eestlaste sisseränne on viimastel aastatel olnud suurem kui väljaränne (Tammur jt 2017).

* 2014. aasta hüpe on tingitud mõõtmismudeli muutmisest.

Joonis 1. Eesti kodakondsusega inimeste sisseränne vs. väljaränne aastatel 2004–2024.

Kolme väljarändelaine võrdlus

Kolme väljarännet analüüsid võib märgata, et iga eelnev laine on järgmisega omajagu seotud. Juba välismaal olnud inimeste ja uute tulijate vahel tekivad aastakümnete jooksul kontaktid ja sarnased kultuuri

edasikandmise viisid. Kahe rändelaine kokkupuutekohtadest leiab aga ka inimestevahelisi pingeid ning erinevaid uskumusi. Näiteks tuleb see esile Teise maailmasõja käigus välismaale läinud ja võõrsil kohanenud ning 1980. aastate lõpust ja 1990. aastatest alates uuesti rändama hakanud gruppide vahel. Taasiseseisvumisaja algusest on mõlema rändelaine esindajatel rääkida lugusid, kuidas kodueestlasi ei usaldatud, sest kardeti, et neile on külge jäänud Nõukogude perioodi väärtushinnangud, esineb petmist, varastamist, ebaausat käitumist ja nende seas leidub ka Nõukogude võimu heaks infot koguvaid nuhke. Teise rändelaine jooksul läände läinud inimesi nähti seevastu Kodu-Eestis välismaiste, jõukate pagulastena, kes polnud valmis okupatsiooniga taluma. Selle kõrvale tekkisid pinged ka teemadel, milline on „õige Eesti kultuuriruum“ ja „õige eesti keel“, kas rahvatantsu ja koorilaulu kõrvale mahub Eurovisioon, popbändid, släng, kogukonda koondavad spordiüritused või muu uuem kihistus (Telve 2025).

Ajutine või püsiv ränne

Eestlaste kolme väljarännet võrreldes paistab silma dünaamika ajutise ja püsiva rändelootuse vahel. Kuigi esimese rändelaine puhul on raske tagantjärele kindlaks teha, kas mindi ajutise või püsiva rändesooviga, võib olemasolevate materjalide põhjal oletada, et 19. sajandi rändemustreid Venemaale iseloomustab pigem püsivusele kalduv rändelaad. Samas kui pärast Eesti iseseisvumist tekkis võimalus kodumaale naasta, tegid seda pea veerand idas elanud rahvuskaaslastest ja nende järeltulijatest ning soovijaid kodumaale tagasi tulla oli enamgi. Teise rändelaine puhul näeme, kuidas suur osa minejatest läks ootusega naasta esimesel võimalusel, hiljemalt 1944. aasta jõuluks. Tagantjärele teame, et jõuludest sai pea pool sajandit, ning kui tekkis võimalus taas vabasse Eestisse tulla, oli erinevalt varasemast tulijaid vaid tuhatkond. Võõrsile jäämise peamiste põhjustena tuuakse välja tollase Eesti läänega võrreldes mahajäänud tervishoiu- ning puudunud sotsiaalkindlustussüsteemi, mis ei pakkunud vanemaealistele piisavalt turvatunnet. Vähem oluliseks ei saa pidada läänes loodud pere- ja muu elu sidemeid, mida ei soovitud taas kord läbi lõigata (Kask 2006: 75).

Kolmas rändelaine on kombinatsioon ajutisest, püsivast ja hargmaisusest – väga tihti minnakse sooviga õppida, töötada, näha maailma, aga kuna sihtkoha elu on kõikehõlmav ning loodud sõprus- ja peresuhted kui ka paigaga seotud tööelu hoiavad inimesi välismaal kauem, kui esialgu on arvatud. Samal ajal kuulub kolmanda väljarändelaine jooksul Eestist lahkunud inimeste kogemuste hulka igatsustunne ja unistus Eestisse tagasi tulla, just nii nagu see oli olnud

teise, aga kindlasti ka esimese laine puhul. Lisaks on tagasiränne otseselt seotud elukaare sündmustega nagu lapse sünd (Saar ja Saar 2020), vanemate vananemine või ise tööelust taandumine ja pensionile jäämine. Näiteks majanduskriiside poolt võimendatud tööränne tulemusena tekkinud eestlaste kogukonnas Soomes on levinud narratiiv, et Eestisse soovitakse naasta hiljemalt pensionieaks, mil loodetakse hakata kasutama Soomes välja teenitud pensioni ja nautida intensiivse tööperioodi tulemusi (Telve 2019). Austraalia eestlaste puhul, kelle kogukond on tekkinud ennekõike tänu noorte töö- ja puhkuseviisa võimalustele ning seljakotirände tulemusena, on olulise tagasipöördumismotiivina soov kasvatada oma järeltulijatest eestlasi – pakkuda neile lähedasemat kontakti vanavanemate, eesti kultuuri ja loodusega. Lisaks on mainitud, et inimesi tõmbab tagasi ka soov veeta aega oma lähedastega, kaunis ja puhas loodus ning võimalused välismaal kogutud oskusi kodumaal rakendada. Tagasitulekuigatsus, soov hoida sidet nii sugulaste kui ka Eestiga on kõigi kolme laine puhul olnud suur tõukejõud andmaks lastele edasi eesti keele oskust. Ühtlasi sunnib see vanemat või vanemaid olema võõrsil rohkem kontaktis oma rahvuskaaslastega.

Liikuvus sihtkohtade vahel

Erinevaid rändemustreid kaugemalt vaadates ilmneb, et iga rändelaine sees on esinenud mõningast liikumist sihtkohtade vahel. Esimese väljarändelaine ajal jätkus eestlaste siseriiklik liikumine pärast Venemaa erinevatesse piirkondadesse jõudmist. Eluaset vahetati Venemaa piirides nii perekonna, aga ka koguni külade kaupa (Kulu 1992: 17). Pärast 1906. aastat oli eestlaste edasiränne Peterburi kubermangustki varasemast ulatuslikum ning Siberissegi jõuti mitme järjestikuse rände tulemusena (Tooming 2008: 80, 87, 95). Osa Venemaale väljarännanud eestlastest otsustas liikuda edasi hoopiski USAsse, Brasiiliasse või Kirde-Hiinasse Harbini (Raag 1999: 51; Jürisson 2012a: 95), kusjuures mõned Brasiiliasse rännanutest pöördusid paari aasta pärast tagasi Siberisse (Jürisson 2012a: 105).

Nagu varem mainitud, kutsus pärast Esimest maailmasõda loodud noor Eesti vabariik Venemaal elanud eestlasi tagasi. Samas polnud aga noorel riigil sageli optantidele pakkuda ei tööd ega maad, mis tekitas uustulnukate seas rahulolematust ja aitas omakorda kaasa optantide edasirändamisele Eesti iseseisvuse ajal. Peamisteks sihtkohtadeks said sellisel juhul Austraalia, Põhja- ja Lõuna-Ameerika, kuhu rändamist soodustasid tolleaegsed riikide immigratsiooniseadused (vt Reintam 2014; Jürisson 2012b: 67). Lisaks optantide liikumisele

jätkus sel ajal edasiränne uutesse sihtkohamaadesse teistestki varem tekkinud eestlaste kogukondadest. Näiteks asuti 1919. aasta seisuga 300 eestlasega kogukonnast Hiinas Harbinis edasi Austraaliasse, Uus-Guineasse, aga ka Shanghaisse. Venemaalt (Nõukogude Liidust) läks ligi paarsada inimest Brasiiliasse (Raag 1999: 51, 57).

Eestlaste edasilikumist pärast Teist maailmasõda on rändestatistikas väga keeruline jälgida. Ent intervjuudest Austraalias, USAs ja Rootsis elavate inimeste ja peredega ning kirja pandud elulugudest tuleb esile, et just noorelt väljarännanute puhul, aga ka teise põlvkonna eestlaste hulgas toimus liikumist näiteks Rootsi, Ameerika, Austraalia ja Kanada kogukonna vahel. ESTO ning metsaülikoolid olid populaarsed üleilmsed eestlaste kogunemiskohad, kus loodi suhteid ja leiti kaaslasi, mis omakorda innustas elama asuma mõnda teise riiki ja eestlaste kogukonda. Alahinnata ei saa ka tolleaegsest õpirännet ja sellega seonduvat elukohavahetust.

Ka kolmanda laine minejate rändeteekonnad sisaldavad mitmeid riike. Intervjuud välismaal elavate eestlastega on näidanud, kuidas õpirände käigus valivad inimesed esmalt Inglismaa, aga seejärel rändavad edasi juba kõikjale maailmas (Toomistu jt 2024). Samuti võib töörande puhul tuua esile 2008.–2009. aasta majanduskriisi aegset tihedat liikumist Norra, Soome ja Iirimaa vahel – inimesed jagasid tööpakkumisi ja võimalusi kõikides nendes riikides ning tihti oldi valmis asukohta vahetama, kui mõnest muust riigist tuli parem tööpakkumine (Telve 2019). Samuti võib näha sobiva elukoha otsingutel riigi vahetamist Aasia-suunalisel rändel, kus just noored inimesed otsivad endale kohta nii Austraalias, Tais kui Indoneesias, ning püsiv elukohavalik tehakse tihti kohaliku elukalliduse, pikaajaliste viisavõimaluste ning kaugtööks sobiva infrastruktuuri olemasolu põhjal (Kaldur jt 2022).

„Maakuulajad“ ja võrgustiku roll rändel

Kolme rändelainet võrreldes tuleb tugevalt esile võrgustiku roll ning infolevik perekonna, küla ja isegi valla kaupa. Esimese laine puhul saame välja tuua, et kogukondadel olid oma „maakuulajad“, sageli perepead või mitme pere poolt valitud ühine esindaja või esindajad, kes läksid eelkõige Venemaale, harvem Ameerikasse või Austraaliasse. Tutvuti uute oludega ning tingimusi sobivaks hinnates broneeriti väljavalitud jaoskonnas maa enda ja ka teiste esindatavate jaoks. 1897. aasta algusest muutus Venemaa siseministri ringkirjaga maakuulamine koguni kohustuslikuks kõigile, kes olid saanud põhimõtteliselt loa välja rännata (vt Tooming 2008: 23). Infot

saadi ka väljarändajate koju saadetud kirjadest, mida loeti lisaks oma perekonnale ette teistelegi kodukandist väljarändamisest huvitatutele (Tooming 2008: 80), aga samuti ajakirjanduses avaldatud kirjutistest (Tooming 2016: 209; vt Jürgenson 2024).

Sarnaseid lugusid „maakuulajatest“ võib leida ka 19. sajandil Austraaliasse rännanud eestlaste rändemustreid analüüsides. Näiteks tuleb Austraalias tegutsevate Eesti juurtega ajaloouurijate tekstidest esile, kuidas ühe julgema, seiklushimulisema ning tööka (tavaliselt) noore mehe paariaastase kohanemise ja kirjavahetuse järel asub Austraalia poole teele mitmeid sama küla inimesi. Koos rajati kanafarme ning kollektiivse pingutuse tulemusena saadi kümmeaastase perega pered paremale elujärjele. (Rampe 1988)

Huvitav sarnasus esimese väljarändelaine ja nn maakuulamisega ilmneb teise ehk sunniviisilise laine käigus Kihnust toimunud põgenemise uurimisel. Nimelt lahkus üks osa kihnlastest perekonnapäid 1944. aasta kevadsuvel ehk enne suurt põgenemist saarelt Ojamaale. Seal otsiti endale tööd ja perele elukoht, et juhul kui Eestis peaks olukord muutuma pingelisemaks, oleks võimalik kogu pere Rootsi viia (vt Kumer-Haukanõmm ja Aav 2024). Teisalt võis varem läände suundunud tuttavate ja sugulaste võrgustik olla teistelegi määravaks otsuse tegemisel, kas põgeneda Soome, Rootsi või hoopis Saksamaa suunal. Sunniviisilise rände puhul toimunud maakuulamine ning võrgustiku roll sihtriigi valikul on kindlasti teise väljarändelaine analüüsimisel edaspidi täpsemat uurimist vajav ja ootav tahk.

Kolmanda rändelaine puhul on võrgustikel taas oluline roll, kuid digitaalne ajastu võimaldab palju kiiremini ja vahetumalt jagada kogemusi sotsiaalmeedias ja virtuaalfoorumites, küsida rahvuskaaslaste käest vastust mistahes küsimusele teises riigis hakkamasaamise kohta. Ikka on olulised perekonnaliikmete, sõprade ja tuttavate isiklikud kogemused. „Maakuulajateks“ saab pidada näiteks 2008.–2009. aasta majanduskriisi ajal Soome rännanud noori mehi, kes leidsid tööotsi ka oma sõpradele ja koolikaaslastele. „Maakuulamist“ on toimunud ka nüüd Ukraina sõja ajal, kui puhkusereise ühendatakse sooviga tutvuda Venemaast kaugemal olevas riigis kinnisvara ning töövõimalustega. Samuti on kõrgetasemeliste ekspertide, rahvusvahelises ärimaailmas tegutsejate ja diplomaatide seas levinud muster, et kõigepealt kolib või tutvub välisriigiga üks pereliige ning ülejäänud liiguvad välismaale alles pärast püsivama eluaseme leidmist. „Sissetallatud rada“, välismaal leitud kontaktid ja uued töövõimalused innustavad samas ka tulevikurännet edasi järgmisse riiki. Soome puhul näeme, et isegi kümme aastat pärast majanduskriisi on toona loodud kontaktid, ettevõtted ja isiklikud võrgustikud suure mõjuga, ning isegi kui kahe

riigi elatustase on võrdsemaks muutunud, on edasi-tagasi liikumine rändestatistika järgi endiselt aktiivne (Statistikaamet 2025).

Mis seob laineid omavahel?

Esimese rändelaine ajal kirjeldati võõrsil elanud eestlasi väljendiga „Kaks eestlast, kolm kirikut“, mis muutus pärast Teist maailmasõda väljendiks „Kaks eestlast, kolm (kesk)organisatsiooni“. Võib küsida, kas kolmanda laine eestlasi iseloomustab „Kaks eestlast, kolm internetikogukonda“.³ 19. sajandil oli sama piirkonna eestlastel mõnikord keeruline mahtuda ühte kogudusse, teise rändelaine puhul asutati paralleelseid poliitilisi komiteesid ja organisatsioone ning anti isegi välja konkureerivaid ülevaatealbumeid – nagu näiteks 1980. aasta ESTO puhul Stockholmis.⁴ Konkureeriva albumi väljaandmine viitab nii keerulistele suhetele kogukonnas, et isegi ühise raamatu väljaandmine oli välistatud. Kolmanda laine puhul võib märgata paralleelselt eksisteerivaid Facebooki kogukondi ja grupe, kus jagatav info on üsna sarnane, aga kogukond eristub kas eestvedajate, kodupiirkonna, soo, vanuse või temaatika alusel. Ühelt poolt põhjendavad eestlaste kogukonna suurt killustatust inimeste erinevad huvid ja ootused grupele, aga ka väljarännanute erinev sotsiaalmajanduslik taust. Allhoovustena tulevad vestlustest väliseestlastega tihti esile erinevad arusaamad kogukonna võimalikust juhtimisest, mille tulemusena on lahkavõtmused liidrite vahel pannud kogukonna jagunema erinevate infokanalite, seltsitegevuste kui ka tulevikuvisioonide vahel.

Eestlaste väljarändelainete hierarhias on oluline roll stereotüüpidel ja kuvandil. Levinud on arusaam, et esimese rändelaine käigus läks välismaale eelkõige talurahvas, teise laine ajal põgenes Eestist eliit ja kolmandaga läksid arstid ning lihttöolistest Kalevipojad. Nagu tõime varem välja, on iga rändelaine olnud tegelikult sotsiaalselt kirju. Esimese laine alguses moodustas väljarännanutest enamiku tõesti maarahvas, ent õppimisvõimalused Peterburi ülikoolis ja teistes kõrgemates koolides, aga ka sõjaväelaste ning riigiametnike karjäärivõimalused Venemaal tõmbasid sajandivahetusel asuma

3 Kiriku, (kesk)organisatsiooni, internetikogukonna teemal on lähemalt juttu käesoleva artikli autorite varasemas artiklis „Eestlased maailmas“. <https://www.2017.inimareng.ee/valjapoole-avatud-eesi/eestlased-maailmas/>

4 Näiteks *ESTO 80. Ülemaailmsed eesti päevad. Estonian World Festival* (Stockholm, 1981) ja *ESTO-80. Estnisk Världsfestival. Estonian World Festival. Estnische Weltfestspiele. Stockholm 6.–13. VII 1980. Ülemaailmsed Eesti Päevad* (Stockholm, 1980).

Venemaa pealinna. Sõjakeerises sattus teise laine ajal võõrsile palju kirjanikke, ülikoolide õppejõude ja poliitiliselt aktiivseid inimesi, kuid info põhjal, mida saab Rootsi jõudnud eestlastest põgenike statistilisest analüüsist, mille on teinud Alur Reinans (2006), näeme, et ligi pooltel võõrsile sattunud täisealistel eestlastel oli algharidus. Nii nagu esimese ja teise rändelaine puhul on ka kolmandas kõige suurem rühm tööelised mehed, seejärel noored ning siis lastega perekonnad. Kolmanda laine puhul, mis sai alguse 1990. aastatel, pole läbitud kogu inimese elukaart ning seetõttu on selle lainega välismaale läinud eestlaskonna hulgas veel vähe eakaid ja raukasid. Seetõttu on eestlaste vananemist välismaal ning elu teise poole mustreid veel raske uurida.

Kuigi narratiivide tasandil räägitakse ühtsest Eestist või ülemaailmsest eestlusest, on väliseesti kogukondade vahel tunda teatavat hierarhiat nii riigiti kui ka rändelaineüleselt. Venemaa eestlaste kogukond, kelle juured on kõige kaugemal ajaloos, on siiski periooditi olnud poliitilistel põhjustel ülejäänud maailma eestlaste kogukondadest ära lõigatud ja teatud mõttes siiani eemale jäänud. Üheks põhjuseks saab pidada tööka, et siiani pole unustatud, et üks osa Venemaa eestlastest osales Nõukogude võimu kehtestamisel Eesti NSVs ning seejärel kodueestlaste küüditamisel (Jürgenson 2002: 250–251). Tekkinud kuvand on kantud automaatselt üle kogu idakogukonnale ja sellest lahti saamine võtab aega.

Küsimus, milline läänes asuv eestlaste kogukond on kõige tähtsam, on olnud õhus aastakümneid. Esile on tõstetud Ameerika Ühendriike, Inglismaad, kolmanda laine puhul ka Saksamaa ja Belgia kontakte, sest need on läbi ajaloo aidanud kaasa poliitiliste või ärisuhete tekkimisele. Väliseesti pealinnaks peab aga end hoopis Kanadas Toronto, kus 2026. aastal avatakse loodetavasti KESKUS (rahvusvaheline Eesti keskus), mille kõrvale soovitakse rajada VEMU ehk Väliseesti Muuseumi uus maja. Välisministeeriumi viimase aja tegevusest paistab aga hoopis silma äridiplomaatia suuna arendamine nii Aasias, Aafrikas kui Ameerikas (Välisministeerium 2025). Nüüdisaegse kuvandi erinevused tulenevad ka traditsioonilistest rändekategooriatest – äri ja diplomaatia, õpiränne, tööränne. Kogukondadega lähemalt kontaktis olles ilmneb aga, et igas riigis esineb tegelikult kõiki eespool mainitud rändevorme ning kogukonnad on sarnasemad, kui esmapilgul võiks arvata. Eestlaste lood, elunägemus ja eesti keele edasiandmisega seotud raskused on näiteks Austraalias ja Soomes tegelikult võrdlemisi sarnased. Mõlemal puhul toovad välisriigis elavad inimesed välja sealset rahulikumat elutempot, sotsiaalseid garantiisid ning ühiskonnas väärtustatust vaatamata sellele, mis tööd inimene teeb, kuid ka seda, et teises ühiskonnas on raske motiveerida lapsi eesti keelt õppima (ESTO 2025 Tallinn).

Rände raamid loob poliitika ning rahvuskaaslastega suhtlust koordineerib või pidurdab riigikord. Rändelainete jooksul ning iseseisva Eesti perioodidel on märgata ka huvitavat dünaamikat kogukonna ja Eesti välispoliitika vahel. Nii nagu vahetult pärast Eesti Vabariigi loomist on ka tänapäevastele rändemustritele omane aktiivne diasporaapoliitika kui eestlaste välismaalt tagasikutsumise strateegia. Olgu näiteks vaid mainitud Talendid Koju ning sellele järgnenud kampaaniad (vt Pajumets ja Lauren 2016). Aktiivset diasporaapoliitikat toetab üleilmsete organisatsioonide, võrgustike ja traditsioonide aktiivne elushoidmine. Korraldajad pidasid 2025. aasta ESTOt edukamaks kui 2019. aasta oma, diasporaa koostööd koordineerivate organisatsioonide nimistusse on lisandunud EVOS ehk Eesti Organisatsioonide Võrgustik Soomes, Eesti Noorte Ülemaailmne Võrgustik ja Eesti Noorte Võrgustik Soomes. Lisaks tegutseb endiselt teise laine juurtega Ülemaailmne Eestlaste Kesknõukogu (ÜEKN), toimuvad regulaarsed üleilma eestlastele suunatud virtuaalsündmused, mida juhib ja sisustab Eesti Vabariigi välisministeerium. Aktiivsena paistavad silma portaal Global Estonian ning ka kodanikualgatustest välja kasvanud koostööprojektid, Eesti ja välismaa kooride kokkusaamised, ekspertide vahetused kui ka ekspertide värbamine valdkonna ärisaadikuteks.

Kokkuvõtteks

Eestlaste kolme väljarändelainet võrreldes ilmneb, et iga laine on kujunenud mitmesuguste tegurite ja ajendite koosmõjus. Esimese ja kolmanda väljarände sarnasus seisneb eelkõige väljarände põhjustes ehk tõuketegurites, aga ka rännet soosivates tõmbetegurites uute asukohariikide seaduste ning tekkinud transpordivõimaluste näol. Kui teine laine oli suuresti tingitud hirmust sõja ning uue Nõukogude okupatsiooni ees, siis viimastel aastatel kuuleb kahjuks aina sagedamini praegu toimuva väljarände põhjusena hirmu sõja ees. Esimese, eriti aga kolmanda rände puhul ei saa alahinnata meedia kaudu toimunud infojagamist väljarännu perspektiivide kohta erinevates riikides. Huvitaval kombel on „maakuulajate“ roll omane igale lainele ja isegi internetiajastul, kui on veelgi lihtsam sihtkohaga virtuaalselt tutvuda ja seal juba ette kasulikke kontakte otsida.

Iga rändelaine ajal on välja kujunenud rahvuskogukonna liikmeid ühendav lüli: vastavalt lainetele kirik, organisatsioonid ja virtuaalruum. Kõigi kolme laine ühine tunnus on, et võõrsil elades on eestluse hoidmine alati olnud väga tähtis sõltumata väljarände põhjustest. Kõigi lainete puhul tuleb selgelt esile, et tähtis on olnud

emakeele hoidmine ning lastele õpetamine. Rändelained ja inimestele kättesaadavad mustrid on olnud ajast aega mitmekülgsemad, kui näitab ainult rändestatistika, ning mitmekesised elulood annavad aimu, kuidas piiriülene eestlaskond on ajast aega kujunenud ning erinevad rändelained üksteist mõjutanud.

KAJA KUMER-HAUKANÕMM (PhD) on ajaloolane, kelle peamine uurimisvaldkond on Teise maailmasõja ajal läände lahkunud eestlased ning nende edasine elu võõrsil. Lisaks huvitab teda eestlaste väljaränne laiemalt, sh lainetevahelised sarnasused ja erinevused. Ta on kirjutanud eespool mainitud teemadel mitmeid teadusartikleid. Praegu töötab ta Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi juures külalisteadurina. Ta on ennast täiendanud Šveitsis Berni ülikoolis sotsiaalanthropoloogia magistriõppes ning töötanud üle kümne aasta kaasaegsete põgenike tugiisikuna.

KEIU TELVE (PhD) on antropoloog, Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna teadur, ajakirja Edasi kolumnist ja Antropoloogia Keskuse üks asutajatest. Tema peamised uurimisteemad on ränne, digitaalne osalus ning inimese suhe riigi ja kodanikuühiskonnaga. Telve on olnud järel doktorantuuris Loretta Baldassare juhendamisel Lääne-Austraalias Edith Cowani Ülikoolis Social Aging (SAGE) Futers Labis, kus ta keskendus Eesti e-riigi näitel virtuaalse hargmaisuse uurimisele.

Allikad

ESTO 2025 = 1.07.2025 Tallinnas ESTO 2025 Kultuurikatlas toimunud sündmus: #VÖRGUSTIKUD kohtumised ja näitused, rühmatöö: Eesti koolid ja suvelaagrid välismaal.

Statistikaamet 2025 = Välisränne soo, vanuse ja lähte/sihtriigi järgi. Statistikaamet. Statistika andmebaas. https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik_rahvastikusundmused_ranne/RVRo4 (viimati külastatud 1. september 2025).

Kirjandus

- Anniste, Kristi. 2011. Eestlaste väljaränne Soome, uuringu kokkuvõte. Tartu: Riigikantselei.
- Eamets, Raul. 2011. Employment, labour market flexibility and the economic crises in the Baltic States. – *Baltic way(s) of human development: twenty years on. Estonian Human Development Report 2010/2011*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 74–81.
- ESTO 80. Ülemaailmsed Eesti Päevad. Estonian World Festival. 1981. Koost A. Põldma, toim Kalju Lepik. Stockholm: ESTO 80 Peakomitee.
- ESTO-80. Ülemaailmsed Eesti Päevad. Estnisk Världsfestival. Estonian World Festival. Estnische Weltfestspiele. Stockholm 6.–13. VII 1980. 1980. Toim R. Vålme, T. Sepp, E. Köks. Stockholm: Välis-Eesti & EMP.
- Global Estonian. 2025. <https://globalestonian.com/et>.
- Gortfelder, Mark; Allan Puur. 2019. Demograafiline nüüdisajastamine Eestis: 1850–1899 sündinud naiste emaduslugude analüüs. – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 1. Tallinn: Rahvusrhiiv, 19–38.
- Jansen, Ea. 2007. *Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Toim Tõnu Tannberg, Helina Tamman. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Järv, O.; A. Tominga; K. Müürisepp; S. Silm. 2021. The impact of COVID-19 on daily lives of transnational people based on smartphone data: Estonians in Finland. – *Journal of Location Based Services* 15 (3): 169–197.
- Jürgenson, Aivar. 2002. *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet*. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Jürgenson, Aivar. 2024. Musta mere rannikule väljarändamine eesti ajakirjanduse peeglis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses. – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 1. Tallinn: Rahvusrhiiv, 10–29.
- Jürisson, Sander. 2012a. Kuldsed Kaananimaale: esimestest eesti väljarändajatest Brasiilias. – *Mäetagused* 50. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 91–112. <https://www.folklore.ee/tagused/nr50/jyrisson.pdf> (viimati külastatud 26. august 2025).
- Jürisson, Sander. 2012b. Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut.
- Kaldur, Kristjan; Keiu Telve; Nastja Pertsjonok; Robert Derevski; Kirill Jurkov; Kats Kivistik; Richard-Karl Henahan; Emily Vogel; Liisi Reitalu; Darya Podgoretskaya. 2022. *Eesti väliskogukonnad: identiteet, hoiakud ja ootused Eesti riigi suunal*. Balti Uuringute Instituut. <https://www.ibs.ee/publikatsioonid/eesti-valiskogukonnad-identiteet-hoiakud-ja-ootused-eesti-riigi-suunal/> (viimati külastatud 4. märts 2026).
- Kask, Inga. 2006. Eestlaste tagasiränne Eestisse aastatel 1989–2000. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kļaviņš, Didzis; Ieva Birka; Malvine Stučka. 2024. Return and Circular Migration Motives of Nordic and Baltic Citizens during the Covid-19 Pandemic and Diaspora Engagement. – *Diaspora Studies* 17 (3): 229–256.
- Kulu, Hill. 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kulu, Hill. 1997. *Eestlaste tagasiränne 1940–1989 Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kumer, Kaja. 2000. Eesti põgenike problemaatika Külma sõja alguses: 1944–1953. Lõputöö. Tartu: Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo osakond.
- Kumer-Haukanõmm, Kaja. 2012. *Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kumer-Haukanõmm, Kaja. 2014. 1944. aasta suur põgenemine ja eliidi lahkumine Eestist. – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 4. Tallinn: Rahvusrhiiv, 50–55.
- Kumer-Haukanõmm, Kaja; Keiu Telve. 2017. Eestlased maailmas. – Tiit Tammaru, Kristina Kallas, Raul Eamets (toim). *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul*. Tallinn: SA Eesti Koostöö Kogu. <https://www.2017.inimareng.ee/valjapoo-le-avatud-eesti/eestlased-maailmas/> (viimati külastatud 26. august 2025).
- Kumer-Haukanõmm, Kaja; Maie Aav. 2024. Kihnu ja eestlaste põgenemine Läände. – Hiljar Tammela, Meelis Maripuu (toim). *Põgenemine Eestist Rootsi Teise maailmasõja ajal*. Eesti Mälu Instituudi toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 113–148.

- Must, Aadu. 2012. *Siber ja Eesti. Jalaraua kolin*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Nigol, August. 1918. *Eesti asundused ja asupaigad Venemaal*. Tartu. https://ida.aule.ee/raamatud/nigol1918_orig.pdf (viimati külastatud 2. detsember 2025).
- Okólski, Marek. 2004. The effects of political and economic transition on international migration in Central and Eastern Europe. – J. E. Taylor ja D. S. Massey (toim). *International Migration. Prospects and Policies*. Oxford: Oxford University Press, 55–58.
- Pajumets, Marion; Ave Lauren. 2016. Eestimaalased välismaal: kaotatud ajud või Eesti saadikud? 2016. aasta Paide Arvamusfestivali diskussiooni edasiarendus. – *Acta Politica Estica* 7. Tallinn: Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 95–104.
- Paulus, Ivo. 2009. Kaug-Ida eestlased: kohanemine, identiteet ja assimileerumine. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Puur, Allan; Luule Sakkeus; Tiit Tammaru. 2013. Rahvastik. – Mati Heidmets (toim). *Eesti inimarengu aruanne 2012/2013*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Raag, Raimo. 1999. *Eestlane väljaspool Eestit*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rampe, Leonid. 1988. Eesti asula Thirlmere. – Oie Haas, Voldemar Siska (toim). *Eestlased Austraalias I*. 1988. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit.
- Reinans, Alur. 1999. *Rootsieestlaste teine generatsioon*. Tallinn: EKDK.
- Reinans, Alur. 2006. Eesti põgenikud Rootsi statistikas. – Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Rosenberg, Tiit Tammaru (toim). *Suur põgenemine 1944. Eestlaste põgenemine läände ja selle mõjud*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rohtmets, Helen. 2012. Talendid Koju 1920–1923: Tagasi tuli tuhandeid. – *Horisont* 3: 10–14.
- Reintam, Häli Ann. 2014. Eesti välisränne 1920–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Saar, Maarja; Ellu Saar. 2020. Can the concept of lifestyle migration be applied to return migration? The case of Estonians in the UK. – *International Migration* 58 (2): 52–66.
- Tammur, Alis; Helerin Äär; Koit Meres. 2017. Population. – *Eesti statistika aastaraamat*. 2016. *Statistical yearbook of Estonia*. Tallinn: Statistikaamet, 53–69.
- Telve, Keiu. 2015. Kvalitatiivne lähenemine pendel tööle Soomes töötavate Eesti meeste näitel. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, etnoloogia osakond.
- Telve, Keiu. 2019. *Family Life Across the Gulf: Cross-border Commuters' Transnational Families Between Estonia and Finland*. Tartu: University of Tartu Press.
- Telve, Keiu. 2025. Sydneyst ümber maailma Californiani 24/7 online ehk kuidas väljendub eestlaseks olemine digiajastul? – Global Estonian. <https://globalestonian.com/et/news/sydneyst-umber-maailma-californiani-247-online-ehk-kuidas-valjendub-eestlaseks-olemine-viimati-kulastatud-10.-detsember-2025>.
- Tiit, Ene-Margit. 1993. Eesti rahvastik ja selle probleemid I. – *Akadeemia* 8: 1654–1679.
- Tooming, Kadri. 2008. Lõuna-Eesti küla Vene impeeriumi keskvalitsuse kolonisatsioonipoliitika mõjuväljas 1889–1914. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Tooming, Kadri. 2016. Nälg ja ränne: 1868–1869. aasta väljarändeliikumine Eestimaa kubermangus. – *Ajalooline Ajakiri* 2 (156): 185–213.
- Toomistu, Terje; Ave Lauren; Aet Annist; Rein Murakas. 2024. Determinants of return migration of Estonian young adults in transnational mobility. – *Migration Studies* 12 (1): 42–67.
- Vassar, Artur. 1975. *Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Viikberg, Jüri. 1997. Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – Hill Kulu, Katrin Metsis, Tiit Tammaru (toim). *Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Viikberg, Jüri; Ott Kurs. 2003. Estonians in Crimea. – *Yearbook of Population Research in Finland* 39: 171–180.
- Välisministeerium. 2025 = Valitsus kinnitas tänavused äridiplomaatia prioriteetid. Välisministeerium. <https://vm.ee/uudised/valitsus-kinnitas-tanavused-aridiplomaatia-prioriteetid> (viimati külastatud 10. september 2025).